

ΙΔΙΩΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Η γλώσσα αποτελεί αναμφισβήτητα μέρος του πολιτισμού και συνεπώς υπάρχει μια στενή σχέση μεταξύ της γλώσσας και του πολιτισμού (Vermeer 1972, 78). Η επιρροή του πολιτισμού στη γλώσσα είναι σημαντική, διότι «μια γλώσσα δεν εφευρίσκεται όπως η ατμομηχανή, αλλά δημιουργείται ασυνείδητα μαζί με τον πολιτισμό (και τη θρησκεία)» (Kleinpaul 1888, 7) δηλαδή ο πολιτισμός συμβαδίζει με τη γλώσσα.

Οι ιδιωτισμοί εκφράζουν, κατά τη γνώμη μας, με άριστο τρόπο τον πολιτισμό μιας γλωσσικής κοινότητας. Όταν αυτοί εμφανίζονται με τη βοήθεια των γλωσσικών ενεργημάτων, αντικατοπτρίζουν μια βαθύτερη σχέση του ατόμου καθώς και του συνόλου μιας γλωσσικής κοινότητας με την παράδοση, τη νοοτροπία, τα συναισθήματά του, π.χ. στις παροιμίες οι οποίες για πολλούς αποτελούν μέρος των ιδιωτισμών: «Παπούτσι από τον τόπο σου κι ας είν' και μπαλωμένο», «ράβε ξήλωνε δουλειά να μη σου λείπη»,¹ «was Hänschen nicht lernt, lernt Hans nimmermehr», «ohne Fleiß kein Preis». Αυτή η βαθύτερη σχέση αντανακλάται και στους ιδιωτισμούς οι οποίοι, περιλαμβάνουν εκφράσεις θρησκευτικού περιεχομένου – με τις οποίες θα ασχοληθούμε στη συνέχεια – παραδείγματος χάρη: «γλίτωσε από τα χέρια του Χάρου», «τράβηξε τα πάθη του Χριστού», «ο Θεός βοηθός», «έσπασε ο διά(β)ολος το πόδι του», «großer Gott!», «Gott bewahre!», «Jesus, Maria (und Josef)!\», «der Teufel soll ihn holen!», «fahr/geh zur Hölle!».

Η έννοια «πολιτισμός»

Η έννοια του πολιτισμού δε θα εξεταστεί εδώ υπό το πρίσμα της εθνογραφικής, της κοινωνιογλωσσολογικής ή της κοινωνιολογικής προσέγγισης. Ως καθαρά γλωσσολογικό φαινόμενο, η έννοια του πολιτισμού παραπέμπει κυρίως στην εξάρτηση μεταξύ γλώσσας και πολιτισμού και των αλλαγών στην εξάρτηση αυτή. Συνεπώς, η έννοια του πολιτισμού περιλαμβάνει πάντα τη γλώσσα και τον εκάστοτε πολιτισμό. Η σχέση μεταξύ γλώσσας και πολιτισμού προσδιορίζεται από την αξιολόγηση η οποία προσδίδεται σε κάθε πραγματικότητα που εκδηλώνεται μέσα από την κάθε γλώσσα σε γλωσσική ή μη γλωσσική μορφή από κάθε μέλος μιας γλωσσικής κοινότητας. Η υποκειμενική όψη των πραγμάτων είναι αποτέλεσμα της αντιμετώπισης

των διαφορετικών παραγόντων του εξωτερικού κόσμου από τον κάθε άνθρωπο. Οι παράγοντες αυτοί μπορούν να είναι η ιστορία, η παράδοση, η νοοτροπία, ο τρόπος ζωής, το τοπίο κλπ. Συνεπώς, η εκάστοτε υποκειμενική θεώρηση του κόσμου από κάθε μέλος μιας γλωσσικής και πολιτισμικής κοινότητας δε μπορεί παρά να ερμηνευτεί με πραγματολογικό τρόπο, δηλαδή εξαρτάται πάντα από το πολιτισμικό πλαίσιο.

Η σχέση γλώσσας-πολιτισμού έχει μια ιδιαιτερότητα η οποία έγκειται πάντα στην αξία, στο χαρακτήρα, στην πρωτοτυπία, στη νόρμα, και στο βαθμό διαφοράς μεταξύ γλωσσών. Αυτή η σχέση αποτελεί άλλωστε και τη μαγεία κάθε γλώσσας σε συνδυασμό με τον πολιτισμό της.

Ωστόσο, αυτό δε σημαίνει ότι υπάρχει πολιτισμική ομοιομορφία μεταξύ των μελών κάθε κοινωνικής ομάδας. Οι διαφορές στον πολιτισμικό τομέα μεταξύ ανθρώπων μιας γλωσσικής/πολιτισμικής ομάδας οφείλονται, μεταξύ άλλων, στο διαφορετικό τρόπο σκέψης, στο διαφορετικό επίπεδο γνώσεων, στην κοσμοθεωρία. Οι διαφορές αυτές μπορεί να φτάσουν σε σημείο όπου να παρατηρούνται περισσότερες διαπολιτισμικές ομοιότητες παρά ενδοπολιτισμικές ομοιότητες, δηλαδή, δύο μέλη δύο διαφορετικών γλωσσικών/πολιτισμικών ομάδων να έχουν περισσότερα κοινά στοιχεία από δύο μέλη μιας ίδιας ομάδας.²

Ιδιωτισμοί

Ο όρος «Frazeologizm» των ερευνητών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης αντιστοιχεί εν μέρει με τον αγγλόφωνο όρο «idioms» (ιδιωτισμοί). Η πολυπλοκότητα των όρων, καθώς και η μη ενιαία ορολογία σχετικά με τους όρους αυτούς, επέφερε μεγάλη σύγχυση στο χώρο των ειδικών που ασχολήθηκαν με τον τομέα αυτό.³ Έτσι, στις αγγλόφωνες χώρες επικράτησε ο όρος «idioms» ο οποίος έχει εξεταστεί στα πλαίσια του αμερικανικού δομισμού. Οι εκπρόσωποί του απέρριψαν αρχικά το φαινόμενο των ιδιωτισμών ως «γλωσσική ανωμαλία».⁴ Ακόμα και στη σύγχρονη εποχή υπάρχουν διακεκριμένοι επιστήμονες, όπως οι Leisi (1955), Ball (1958), Kuznec/Screbener (1966), οι οποίοι συνεχίζουν να απορρίπτουν τους ιδιωτισμούς.

Στη δεκαετία του 40, ο Ρώσος γλωσσολόγος Viktor Vinogradov, μπόρεσε να εδραιώσει τη «Frazeologija» (επιστήμη των ιδιωτισμών)⁵ ως ξεχωριστή επιστήμη. Στην αρχή της, η «Frazeologija» αποτελούσε μέρος της λεξικολογίας/λεξικογραφίας. Ωστόσο, με την παρέμβασή του, ο Vinogradov μπόρεσε να ανεξαρτητοποιήσει τη «Frazeologija» από το συντακτικό και τη λεξικολογία.

Οι ιδιωτισμοί είναι λοιπόν εκφραστικά στοιχεία, όπως αναφέρει ο

Μ. Τριανταφυλλίδης (1988, 198), τα οποία εκφράζουν τις καταστάσεις και τις προσδοκίες ενός λαού και οι οποίοι, με τυποποιημένο τρόπο, αποτελούν σημαντικά μέσα καθοδήγησης της κοινωνικής συμπεριφοράς (Coulmas 1981, 16). Με άλλα λόγια, οι ιδιωτισμοί δεν έχουν κυρίως μια σημασία σε επίπεδο λέξεων ή προτάσεων, αλλά λειτουργούν πρωτίστως σε συγκεκριμένες πραγματολογικές καταστάσεις (Burger 1973, 58). Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέπουμε την κυριολεκτική σημασία των ιδιωτισμών: απλώς, η κυριολεκτική σημασία των εκφράσεων αυτών έρχεται σε δεύτερη μοίρα, έπειτα από άλλους σημαντικότερους παράγοντες, όπως είναι π.χ. μια εξέταση των ιδιωτισμών υπό το πρίσμα της πραγματολογικής τους λειτουργίας.

Ο Wilss, αναφερόμενος στους γλωσσικούς υπαινιγμούς, οι οποίοι αποτελούν μια ξεχωριστή κατηγορία ιδιωτισμών, σημειώνει ότι η πολλαπλή χρήση των υπαινιγμών επιφέρει μια γλωσσική πίεση συμμόρφωσης (Konformität) ενισχύοντας την άκαμπτη σκέψη, και τοποθετεί τη γλωσσική μας συμπεριφορά με βίαιο τρόπο σε ένα σταθερό πλαίσιο ενός κατασκευάσματος. Ο χρήστης της γλώσσας οχυρώνεται πίσω από τα έτοιμα γλωσσικά κατασκευάσματα, τα οποία έχουν μια δική τους «μεταβατική» δυναμική και χρησιμοποιούνται από το χρήστη της γλώσσας με περισσότερο ή λιγότερο στερεότυπο τρόπο (Wilss 1989, 176).

Οι ιδιωτισμοί είναι συνεπώς μέσα επικοινωνίας τα οποία μαθαίνονται από όλα τα μέλη μιας γλωσσικής και πολιτισμικής κοινότητας στην καθημερινή πρακτική και είναι συνεπώς αναμενόμενα. Η σημασία τους, η οποία είναι σημαντική για την επικοινωνία, δε γίνεται αντιληπτή από τα μέλη της ίδιας κοινότητας, παρά μόνο όταν τα μέλη αυτής της κοινότητας έρχονται σε επαφή με μέλη μιας άλλης κοινότητας (Coulmas 1981, 68).

Η μη ενασχόληση με το φαινόμενο των ιδιωτισμών από τους ειδικούς ώθησε τον Coulmas στην εξής δήλωση: «Το υποκειμενικά ασήμαντο του καθημερινού αυτονόητου στη συμπεριφορά του ανθρώπου στάθηκε εμπόδιο σε μια εντατική ενασχόληση με αυτό».⁶ Ο προβλεπόμενος χαρακτήρας των εκφράσεων διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων για το λόγο αυτό πρέπει να κερδίζει το ενδιαφέρον των ειδικών.

Για πολύ καιρό, η ενασχόληση με την καθημερινή γλώσσα και οι επικοινωνιακές γλωσσικές λειτουργίες της δεν αποτελούσαν θέμα συζήτησης από τους γλωσσολόγους. Η διχοτόμηση της γλώσσας στη «γλώσσα» (langue) και στην «ομιλία» (parole) και ο διαχωρισμός της σε γλωσσικό σύστημα και γλωσσική χρήση εις βάρος της γλωσσικής χρήσης έγινε από τον Saussure. Κάθε ενασχόληση με τη γλωσσική

χρήση θεωρείτο μη επιστημονική ή τουλάχιστον όχι αμιγώς γλωσσολογική (Coulmas 1981, 4).

Η σημασία της καθημερινής γλώσσας διαφαίνεται από το γεγονός ότι ήδη στα 1939 ο Trubetzkóι είχε δηλώσει το εξής: «Η γλωσσολογία δεν πρέπει να ασχολείται μόνο με το γλωσσικό κατασκευάσμα αλλά με τα γλωσσικά ενεργήματα (speech acts) σε όλη τους την έκταση» (Scherer 1984, 33).

Ιδιωτισμοί και στερεότυπο

Το ερώτημα το οποίο προκύπτει και αφορά άμεσα στους ιδιωτισμούς είναι το εξής: μπορούν οι συχνές επαναλήψεις και η αυτοματοποίηση της γλώσσας να οδηγήσουν σε μια άκαμπτη και καθηλωμένη εικόνα και γνώμη για τον κόσμο; Ο κίνδυνος είναι διπλός. Πρώτον, υπάρχει ο κίνδυνος της μη συνειδητοποίησης του στερεότυπου της γλώσσας από τα μέλη μιας γλωσσικής και πολιτισμικής κοινότητας και, συνεπώς, της σημασίας κάποιων γλωσσικών στερεοτύπων. Και δεύτερον, υπάρχει ο κίνδυνος το στερεότυπο της γλώσσας να καθηλώσει το χρήστη της γλώσσας αυτής και να μη του επιτρέψει να διαφύγει από αυτό (Vermeer/Witte 1990, 16, 17).

Ο Wilss αναφέρεται επίσης στον κίνδυνο του στερεότυπου στη γλώσσα: «Ο άνθρωπος (...) πράττει σύμφωνα με την αρχή "Consuetudo altera natura"· τείνει να χρησιμοποιήσει διαμορφωμένες γλωσσικές εμπειρίες τις οποίες επαναλαμβάνει κάτω από όμοιες καταστάσεις». Ωστόσο, προβλέπει ότι οι εμπειρίες αυτές διαρκούν μόνο όσο είναι δραστικές· όταν χάσουν την επίδρασή τους, αλλάζουν και χρησιμοποιούνται νέα γλωσσικά σχήματα (Wilss 1989, 164).

Το «στερεότυπο» ορίζεται ως ένας όρος ο οποίος χαρακτηρίζει προκαταλήψεις οι οποίες εδραιώνονται ασυναίσθητα από συναισθήματα μιας συγκεκριμένης ομάδας (H. Bußmann 1983, 735). Καθώς οι προκαταλήψεις είναι αρνητικά φορτισμένες, τα στερεότυπα στιγματίζονται και αυτά από αρνητικά στοιχεία (Dorf Müller-Karpusa 1991, 286). Το στερεότυπο χρησιμεύει ως «βοήθημα κρίσεως» και απευθύνεται σε φυλετικές, εθνικές, θρησκευτικές ή επαγγελματικές ομάδες (H. Bußmann 1983, 735). Τα στερεότυπα περιέχουν λοιπόν στοιχεία αξιολόγησης προς τις ομάδες που αναφέρθηκαν παραπάνω. Ο συνδυασμός κρίκος μεταξύ στερεότυπου και πολιτισμού στην περίπτωση μας έγκειται στο εξής: Το στερεότυπο είναι μέρος μιας θρησκευτικής εικόνας με προσαγές όσον αφορά στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Χωρίς τη συμπεριφορά αυτή δεν μπορεί να περιγραφεί ή να εξηγηθεί το στερεότυπο. Κατά συνέπεια, το περιεχόμενο ενός στερεοτύπου εξαρτάται από τον πολιτισμό μιας ομάδας (Dorf Müller-Karpusa 1991, 287/8). Για τον Lippmann τα στερεότυπα είναι η έκφραση μιας συγκεκριμένης

κριμένης κατηγοριοποίησης του κόσμου τα οποία εγγυώνται την απαραίτητη σταθερότητα της εικόνας που έχουμε για τον κόσμο (Dorfmüller-Karpusa 1991, 286).

Ιδιωτισμοί και πραγματολογία

Όσον αφορά στο πραγματολογικό επικοινωνιακό πλαίσιο, το οποίο είναι μέγιστης σημασίας στην ενασχόληση με τους ιδιωτισμούς, όπως είδαμε και παραπάνω, ισχύουν τα εξής χαρακτηριστικά στοιχεία:

Με αφετηρία τα τέσσερα στοιχεία που περιλαμβάνει το μοντέλο του Karl Bühler: το γλωσσικό σήμα *Z* (*sprachliches Zeichen*), τον αποστολέα *S* (*Sender*), τον αποδέκτη *E* (*Empfänger*) και τα αντικείμενα και τις περιστάσεις του πραγματικού κόσμου *R* (*reale Welt*), προχωρούμε στον Jakobson ο οποίος ισχυρίζεται ότι κάθε μεμονωμένη επικοινωνία είναι ενσωματωμένη στα πλαίσια μιας συνεχούς επικοινωνίας, δηλαδή σε μια επικοινωνία η οποία περιλαμβάνει ένα συνεχές πλαίσιο λόγου και περιστάσης (*Situation*). Ο αποστολέας *S*, από την πλευρά του, έχει σκοπό να επιδιώξει ένα αποτέλεσμα στην επικοινωνία του με τον αποδέκτη *E*, για να πετύχει το σκοπό του, διότι ο αποστολέας επικοινωνεί όταν έχει κάποιο συγκεκριμένο σκοπό (M. Ammann 1990, 35). Η σχέση των δύο επικοινωνούντων καθορίζεται σημαντικά από τον κοινωνικό ρόλο που παίζει ο καθένας από τους δύο. Οι κοινωνικοί ρόλοι προσδιορίζουν, τότε ο αποστολέας γίνεται αποδέκτης και τότε ο αποδέκτης αποστολέας. Οι παραδόσεις, οι κανόνες, οι αξίες και τα πρότυπα της εκάστοτε κοινωνίας και του εκάστοτε πολιτισμού επηρεάζουν τους κοινωνικούς ρόλους.

Εκτός από τη γλώσσα ως μέσο επικοινωνίας, υπάρχει ένας άλλος παράγοντας που συμμετέχει στην επικοινωνία, ο παράγοντας των εξωγλωσσικών μέσων επικοινωνίας. Ο παράγοντας αυτός περιλαμβάνει μεταξύ άλλων τις εκφράσεις του προσώπου, τις χειρονομίες και τη στάση του σώματος. Τα στοιχεία αυτά συνοδεύουν πάντα τη γλωσσική εκδήλωση, ωστόσο, μπορούν να χρησιμοποιηθούν μεμονωμένα, χωρίς τη βοήθεια της γλώσσας. Τα εξωγλωσσικά μέσα επικοινωνίας είναι σημαντικά διότι πρόκειται να χρησιμοποιηθούν από τον αποστολέα *S* για να εκπληρώσουν το σκοπό τους με τη μεταφορά ενός συγκεκριμένου μηνύματος στον αποδέκτη *E*. Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός κατά πόσο το μήνυμα του αποστολέα *S* γίνεται αποδεκτό από τον αποδέκτη *E*.

Κάθε μέλος μιας γλωσσικής κοινότητας επικοινωνεί, στην καλύτερη και ίσως καμιά φορά ιδανική περίπτωση, με τη χρήση γραμματικώς σωστών εκφράσεων έτσι ώστε να γίνει κατανοητός από τον συνομιλητή του. Ταυτόχρονα έχει μάθει να χρησιμοποιεί τις κατάλληλες

εκφράσεις στις κατάλληλες συνθήκες. Οι σχέσεις μεταξύ αποστολέα S και αποδέκτη E βρίσκονται λοιπόν στο επίκεντρο της γλωσσολογικής πραγματολογίας, η οποία εξετάζει τις εκφράσεις των συνομιλούντων κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Πρέπει να επισημανθεί, ωστόσο, ότι οι ίδιες εκφράσεις μπορεί να περιλαμβάνουν διαφορετικό μήνυμα ανάλογα με τις συνθήκες στις οποίες χρησιμοποιούνται, καθώς και διαφορετικές εκφράσεις μπορούν να εμπεριέχουν το ίδιο μήνυμα. Έτσι προκύπτει το ενδιαφέρον των γλωσσικών ενεργημάτων τα οποία επιτυγχάνουν την αποστολή τους εφόσον ο ομιλών γνωρίζει πότε και πώς πρέπει να χρησιμοποιήσει τι και σε ποιά συμφραζόμενα.⁷

Το «κείμενο» (Text) στα πλαίσια των ιδιωτισμών, εξετάζεται ως προς την επικοινωνιακή του έννοια και λειτουργία. Το «κείμενο» προσδιορίζεται ως γλωσσικό δείγμα των εκάστοτε γλωσσικών ενεργημάτων με δεδομένα συμφραζόμενα στα πλαίσια της διαπροσωπικής επικοινωνίας. Το «κείμενο» είναι επίσης «ένα δείγμα των ανθρωπινων πράξεων» (Bayer 1974, 2), «μια πράξη επικοινωνίας» (Schmidt 1972, 15). Τα «κείμενα» ή τα γλωσσικά ενεργήματα μπορούν να προσδιοριστούν επίσης ως προς τον επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα τους σε επίπεδο συντακτικό, σημασιολογικό και επικοινωνιακό. Κάθε «κείμενο» μπορεί να είναι οικείο σε κάθε μέλος μιας γλωσσικής κοινότητας, μπορεί να επαναλαμβάνεται και συνεπώς να είναι αναμενόμενο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα (Bayer 1974, 62-73, Hufschmidt/Mattheier 1981, 57-62).

Η «περίσταση ή οι επικοινωνιακές συνθήκες προσδιορίζονται, σύμφωνα με τη θεωρία των γλωσσικών ενεργημάτων ως το άμεσα δεδομένο, συγκεκριμένο εξωγλωσσικό περιβάλλον, στο οποίο πραγματοποιούνται μορφές κοινωνικών πράξεων, συμπεριλαμβανομένου και του «λόγου», συνεπώς είναι το περιβάλλον στο οποίο πραγματοποιείται το «κείμενο» (Halliday 1975, 25). Η «περίσταση» είναι πραγματολογική εξωγλωσσική κατηγορία και περιλαμβάνει επίσης τη «συμπεριφορά στα πλαίσια του πολιτισμού». Σε κάθε δεδομένη «περίσταση» συμπεριλαμβάνεται ένα κομμάτι πολιτισμού, το οποίο ονομάζεται «προκαταρκτικές γνώσεις» («Hintergrundwissen») (Reiß/Vermeer 1984, 152). Η «περίσταση» είναι —όπως και το «κείμενο»— τυποποιημένη, δηλαδή είναι κάτι το οποίο προϋπάρχει μέσα από τη γλώσσα, τον πολιτισμό και μέσα από τα άτομα.⁸ Η εξωγλωσσική επικοινωνία περιέχει επίσης τα μέσα επικοινωνίας τα οποία εκδηλώνονται στις χειρονομίες (Gesten). Οι χειρονομίες χρησιμεύουν για την αποσαφήνιση του «κειμένου» μέσα στην «περίσταση» και μπορούν να ερμηνευτούν (ιδιαίτερα στα ελληνικά) ως μορφή έκφρασης συγκινησιακών καταστάσεων. Οι εξωγλωσσικές εκδηλώσεις της

χειρονομίας έχουν —όπου προσφέρεται— συμπληρωματική θέση και συνοδεύουν τη γλώσσα, δηλαδή το «κείμενο». Οι Rhode/Rossdeutscher τονίζουν το εξής: «Οι εκφράσεις του προσώπου και οι χειρονομίες αποτελούν μεμονωμένα στοιχεία, ωστόσο δεν αντικαθιστούν μια ολοκληρωμένη έκφραση».⁹

Πολιτισμός και μετάφραση

Οι Reiß/Vermeer προσδιορίζουν τη μετάφραση μεταξύ άλλων ως μια «προσφορά πληροφοριών» σε γλωσσικό και πολιτισμικό επίπεδο (Reiß/Vermeer 1984, 76). Συνεπώς, σύμφωνα με τους Reiß/Vermeer η μετάφραση είναι μια διαγλωσσική και διαπολιτισμική μεταφορά. Επίσης, τονίζουν ότι η πολιτισμική μεταφορά ξεπερνά το επίπεδο της γλώσσας (Reiß/Vermeer 1984, 67). Ως αποτέλεσμα αυτών των συλλογισμών, ο Vermeer υποστηρίζει τη θέση ότι το πολιτισμικό επίπεδο είναι το πιο βαθύ επίπεδο σε κάθε γλώσσα ή ότι, αντίστροφα, η γλώσσα είναι η έκφραση ενός συγκεκριμένου πολιτισμού (Vermeer 1983, 116). Η διατήρηση ή η αλλαγή του κειμένου-πηγής στο κείμενο-στόχο είναι συνεπώς στενά συνδεδεμένη με τον πολιτισμό του εκάστοτε λαού και τη γλώσσα του (Reiß/Vermeer 1984, 9). Συνεπώς, η κατηγορία «πολιτισμός» αποτελεί σημαντικό στοιχείο για το λειτουργικό προσδιορισμό του μεταφράσματος.

Η κατηγορία «ισοδύναμο» στοχεύει σε μια επικοινωνιακή λειτουργική σχέση μεταξύ του κειμένου-πηγής και του κειμένου-στόχου η οποία προσδιορίζεται από τη λειτουργία κειμένου του κειμένου-πηγής. Ο όρος «λειτουργικός» συσχετίζεται άμεσα με το στόχο της μεταφραστικής διαδικασίας, δηλαδή με το ισοδύναμο: το ισοδύναμο είναι η σχέση μεταξύ του κειμένου-πηγής και του κειμένου-στόχου, όπου διατηρείται η επικοινωνιακή λειτουργία του κειμένου-πηγής στην γλώσσα-στόχο καθώς και ο πολιτισμός αυτής (Reiß/Vermeer 1984, 135, 139). Ο παραλήπτης οφείλει, λοιπόν, να γνωρίζει, εκτός από το περιεχόμενο και τη μορφή, και τη λειτουργία του κειμένου-πηγής (Reiß/Vermeer 1984, 164).

Κατά τη μετάφραση των ιδιωτισμών απαντώνται τα προβλήματα τα οποία προκύπτουν πάντα κατά τη διαπολιτισμική μεταφορά ενός κειμένου, δηλαδή ο προβληματισμός έγκειται στη διαφορά ή στην ομοότητα στο πολιτισμικό επίπεδο των δύο γλωσσών.

Κατά τη διαπολιτισμική μεταφορά ιδιωτικών εκφράσεων π.χ. από την ελληνική στη γερμανική γλώσσα εξετάζεται ο βαθμός μετάφρασης των ελληνικών γλωσσικών ενεργημάτων ως προς το επικοινωνιακό λειτουργικό ισοδύναμο του μεταφράσματος, δηλαδή διασαφηνίζονται οι συνθήκες οι οποίες θα αποδώσουν το επικοινωνιακό λειτουργικό ισοδύναμο του μεταφράσματος.

- σ.41: Θα του βάλω μια φόλα, είπε ο Θανάσης. Τι το θέλετε το κοπρόσκυλο; Πείραξες αυτό το σκυλί, του λέω, μα την Παναγία, Θανάση, σε κρέμασα.
- σ.29: Was wollt ihr mit diesem Köter? sagte Thanassis, «ich werde Hundegift besorgen».
«Wenn du dem Hund was tust», sagte ich, bei der Mutter Gottes, Thanassi, häng ich dich auf!¹⁰
- σ.151: Χριστέ μου!
- σ.135: Jesus Christus!
- σ.206: «Πόσων χρόνων είσαι, αγαπητέ μου;», ρώτησε ο Πολύβιος.
«Εικοσιτεσσάρων». «Χριστέ μου -τι ηλικίες! (...)»
- σ.183: «Wie alt bist du, mein Guter?» fragte Polyvios.
«Vierundzwanzig». Mein Gott - was für ein Alter! (...)»
- σ.154: Μα τι στο διάολο κάνεις;
- σ.138: Was, zum Teufel, soll denn das!¹¹

Από τα παραδείγματα τα οποία αναφέρονται παραπάνω, συμπεραίνουμε τα εξής: η μετάφραση των εκφράσεων με θρησκευτικό περιεχόμενο στη γερμανική γλώσσα γίνεται με αφετηρία τα ελληνικά γλωσσικά στοιχεία τα οποία χαρακτηρίζουν τον ελληνικό πολιτισμό.¹² Ο μεταφραστής έχει διατηρήσει, ως επί το πλείστον, τα ελληνικά πολιτισμικά στοιχεία, επιλέγοντας –κατά τη διαδικασία της μετάφρασης– γλωσσικά στοιχεία της γλώσσας-πηγής. Έτσι μπορεί να δώσει στο Γερμανό αναγνώστη την ευκαιρία να «γευτεί» τον ελληνικό πολιτισμό με τα ιδιαίτερα στοιχεία του.¹³ Με τον τρόπο αυτό, ο αναγνώστης εισβάλλει στην ελληνική ψυχή, η ιδιαιτερότητα της οποίας γίνεται αντιληπτή μέσα από τις ιδιωτικές εκφράσεις συγκινησιακού χαρακτήρα. Έτσι, λόγου χάρη, οι αναφορές στα θεία όπως είναι «μα την Παναγία», «Χριστέ μου», «τι στο διάολο» μεταφράζονται αντίστοιχα με «bei der Mutter Gottes», «Mein Gott/Jesus Christus!», «Was, zum Teufel». Οι εκφράσεις αυτές δημιουργούνται στον προφορικό λόγο και είναι χαρακτηριστικό του ελληνικού πολιτισμού σε επίπεδο «ομιλίας»· επίσης αποδεικνύουν τη ζωντάνια και τον αυθορμητισμό του ελληνικού λαού. Οι αντίστοιχες εκφράσεις που δίνονται στα γερμανικά δεν ανταποκρίνονται απόλυτα στη σημερινή γερμανική γλώσσα παρά είναι, εν μέρει, αρχαϊσμοί. Ενώ, στα ελληνικά η έκφραση «μα την Παναγία» είναι συνήθης έκφραση η οποία απαντάται στον καθημερινό λόγο, η αντίστοιχη έκφραση που δώθηκε στα γερμανικά

«bei der Mutter Gottes» δε χρησιμοποιείται παρά μόνο για να αποδώσει την ιδιαιτερότητα της ελληνικής γλώσσας.

Οι ιδιωτισμοί που αναφέρθηκαν παραπάνω εξετάζονται ως κριτήριο διαχωρισμού για τη νοοτροπία των Γερμανών και των Ελλήνων. Είναι γνωστό ότι οι εκδηλώσεις οι οποίες περιλαμβάνουν εκφράσεις συγκινησιακού χαρακτήρα, π.χ. εκφράσεις οι οποίες περιέχουν θρησκευτικά στοιχεία, χαρακτηρίζουν τους λαούς της Μεσογείου και όχι τόσο τους λαούς της κεντρικής Ευρώπης. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι συχνά οι ιδιωτικές εκφράσεις συνοδεύονται από μη γλωσσικά στοιχεία τα οποία έρχονται να συμπληρώσουν το γλωσσικό σκέλος της επικοινωνίας. Το επόμενο παράδειγμα κάνει σαφή τη διαφορά νοοτροπίας, όπου συμπίπτουν τα γλωσσικά στοιχεία (ái στο διάολο) μαζί με τα εξωγλωσσικά στοιχεία (μούντζα) του ελληνικού πολιτισμού στα πλαίσια των εκφράσεων με συγκινησιακό περιεχόμενο. Η πρόταση:

σ.37: Ένας κύριος που οδηγούσε ένα άσπρο αυτοκίνητο άνοιξε το παράθυρο, μας μούντζωσε και μας είπε: «ái στο διάολο, βλάχοι»!...

μεταφέρεται με τον εξής τρόπο στο γερμανικό πολιτισμό:

σ.25: Ein Herr, der ein weißes Auto steuert, öffnet das Fenster, zeigt uns einen Vogel und sagt: «Zum Teufel auch mit euch Hinterwäldlern»!14

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η πολιτισμική διαφορά μεταξύ του «μουντζώνω» και «jemandem einen Vogel zeigen» είναι αξεπέραστη και έτσι, στη γερμανική μετάφραση χρησιμοποιείται μια καθαρά γερμανική έκφραση.

Μέσα από τη σύγκριση των ιδιωτικών εκφράσεων δύο γλωσσικών κοινοτήτων αντανakλάται ο πολιτισμός της κάθε γλωσσικής κοινότητας. Ήδη στα 1972, ο Lyons είπε, μεταξύ άλλων, ότι οι ιδιωτισμοί καταλαμβάνουν ένα σημαντικό μέρος του πολιτισμού μιας κοινωνίας, αντικατοπτρίζοντας τα αντικείμενα, τους θεσμούς και τις διαδικασίες μιας κοινωνίας, όπου ομιλείται η γλώσσα αυτή.¹⁵

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τα παραδείγματα είναι από τον Μ. Τριανταφυλλίδη, σ. 199.
2. Δύο γεωργοί δύο διαφορετικών χωρών/πολιτισμών έχουν ενδεχομένως περισσότερα κοινά στοιχεία από ένα γεωργό και ένα διανοούμενο της ίδιας χώρας/ του ίδιου πολιτισμού.
3. Δεν έχουμε την πρόθεση αλλά ούτε και το χώρο για να υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες σχετικά με τις διαφορές των δύο όρων.
4. Βλ. Smith 1925, 178. Ο Burger εκφράζει σχετικά την εξής άποψη: «Vermutlich wäre es irrig, die Phraseologismen nur als Grenzfall zu behandeln, als gelegentliche Einschränkung der sonst völlig intakten "Produktivität"» (Burger 1973, 8).
5. Στην ελληνική γλώσσα επικράτησε ο όρος «ιδιωτισμοί» ή ακόμα ο όρος «ιδιωματικές εκφράσεις», σύμφωνα με την αγγλοσαξονική ορολογία «idiomatic expressions» κ.λπ. Η σύγχυση στην ορολογία στην ελληνική γλώσσα είναι όμοια με αυτή στις άλλες γλώσσες. Ο λανθασμένος όρος «ιδιωματικές εκφράσεις» απαντάται μάλιστα και ως τίτλος, π.χ.: «Ελληνογερμανικό-Γερμανοελληνικό λεξικό των ιδιωματικών εκφράσεων». Το φόβο του για τη σύγχυση ορολογίας εκφράζει ο Μ. Τριανταφυλλίδης όταν γράφει: «Η λέξη ιδιωτισμός δεν πρέπει να υπερδευεται με τη λέξη ιδιωματισμός. Οι ιδιωτισμοί είναι στοιχεία εκφραστικά και αναντικατάστατα, που πλουτίζουν την κοινή γλώσσα. Οι ιδιωματισμοί είναι στοιχεία διαλεχτικά, που συνηθίζονται σε διάφορα ιδιώματα, είναι όμως άγνωστα στην κοινή και δεν πρέπει να γράφονται σ' αυτή χωρίς ιδιαίτερο λόγο» (1988, 198).
6. «Sicher stand die subjektiv empfundene Bedeutungslosigkeit alltäglicher Selbstverständlichkeiten des Verhaltens einer intensiven Beschäftigung mit ihnen oft im Wege» (Coulmas 1981, 68).
7. Εδώ πρέπει να προστεθεί ότι, σύμφωνα με τον Austin, μια γλωσσική έκφραση είναι επιτυχημένη όταν ακολουθούνται κανόνες και πρότυπα τα οποία είναι αποδεκτά από όλους (Austin 1970, 349).
8. «Die "Situation" ist - wie der "Text" - konventionalisiert, d.h., sie ist etwas, das bereits vorgeformt ist, und zwar durch Sprache, durch Kultur und auch durch Individuen» (Vermeer 1974b, 27).
9. «Mimik und Gestik ersetzen... zwar einzelne Angaben..., jedoch nie eine ganze Äußerung». (Rhode/Rossdeutscher 1973, 34 in: Scherer 1984, 30).
10. Δημήτρης Χατζής, Το διπλό βιβλίο (Εκδόσεις Καστανιώτη 1977), Dimitris Chatzis, Das doppelte Buch (Romiosini Verlag, 1983).
11. Πέτρος Τατσόπουλος, Η καρδιά του κτήνους (Εστία 1987), Petros Tatsopoulos, Das Herz der Bestie (Dialogos, April 1990).
12. Διαλέξαμε για τα παραδείγματα τους ιδιωτισμούς οι οποίοι περιέχουν θρησκευτικά στοιχεία γιατί αντιπροσωπεύουν, κατά τη γνώμη μας, ένα από τα πλέον συστατικά στοιχεία κάθε πολιτισμού.
13. Όπως γράφει χαρακτηριστικά η Ε. Σελλά: «[Οι ιδιωτισμοί] εκφράζουν όχι το λογικό, αλλά το θυμικό, το συγκινησιακό μέρος, όχι απλώς ενός ανθρώπου, αλλά ενός ολόκληρου λαού». (σ. 7).
14. Ευγενία Φακίνου: Αστραδενή (Εκδόσεις Κέδρος 1982), Evjenia Fakinu: Astradeni die Sternenbindende (1986 Romiosini Verlag, Köln).
15. (...) daß die Sprache einer bestimmten Gesellschaft ein wesentlicher Teil ihrer Kultur ist und daß sich in den lexikalischen Unterscheidungen, die jede Sprache vornimmt [auch in der Metaphembildung und Phraseologie], die kulturell bedeutungsvollen Merkmale von Gegenständen, Einrichtungen und Vorgängen in der Gesellschaft spiegeln, in der diese Sprache wirkt» (Lyons 1972, 442).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ammann, Margret: Grundlagen der modernen Translationstheorie - Ein Leitfaden für Studierende; 2. Aufl., Heidelberg 1990.
- Austin, J. L.: Wort und Bedeutung. München 1970.
- Burger, Harald (unter Mitarb. von Harald Jaksche): Idiomatik des Deutschen; Tübingen 1973 (=Germanistische Arbeitshefte Nr. 16).
- Bußmann, Hadumod: Lexikon der Sprachwissenschaft; Stuttgart 1983.
- Coulmas, Florian: Ein Stein des Anstoßes. Ausgewählte Probleme der Idiomatik. In: Studium Linguistik 13, 1982.
- Coulmas, Florian: Routine im Gespräch. Zur pragmatischen Fundierung der Idiomatik. Wiesbaden 1981.
- Csaba, Földes + Kühnert, Helmut: Hand- und Übungsbuch zur deutschen Phraseologie; Tankönyvkiado, Budapest 1990.
- Dorfmueller-Karpusa, Käthi: Stereotype und Kultur. In: Betriebslinguistik und Linguistikbetrieb. Akten des 24. Linguistischen Kolloquiums, Universität Bremen, 4.-6. September 1989, Bd. 2.
- Europhras 88: Phraseologie Contrastive. Actes du Colloque International à Klingenthal-Strasbourg, édités par G. Gréciano. Université des Sciences Humaines (Collection Recherches Germaniques no. 2). Strasbourg 1989.
- Fleischer, Wolfgang: Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache; VEB Bibliographisches Institut Leipzig 1982.
- Gläser, Rosemarie: Phraseologie der englischen Sprache. Tübingen 1986.
- Gläser, Rosemarie: The grading of idiomaticity as a presupposition for a taxonomy of idioms. In: Hüllen, W.; Schulze, R. (Eds.) (1988): Understanding the lexicon: meaning, sense and world knowledge in lexical semantics. Tübingen 1988. (Linguistische Arbeiten; 120).
- Goffman, Erving: Relations in Public Microstudies of the Public Order. Harmondsworth 1971.
- Häusermann, Jürg: Phraseologie. Hauptprobleme der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse; 1. Aufl., Tübingen 1977.
- Hegedüs, Claudia: La Phraseologie Publicitaire. Etude sur un corpus allemand. Mémoire de Maîtrise. Université des Sciences Humaines de Strasbourg 1989.
- Hessky, Regina: Phraseologie. Linguistische Grundfragen und kontrastives Modell deutsch - ungarisch. Tübingen 1987.
- Higi-Wydler, Melanie: Zur Übersetzung von Idiomen. Eine Beschreibung und Klassifizierung deutscher Idiome und ihrer französischen Übersetzungen. Bern-Frankfurt/M. - New York - Paris 1989.
- Kleinpaul, Rudolf: Sprache ohne Worte. Idee einer allgemeinen Wissenschaft der Sprache [1888]. The Hague - Paris 1972.
- Koller, Werner: Redensarten. Linguistische Aspekte, Vorkommensanalysen, Sprachspiel; 1. Aufl., Tübingen 1977 (=Reihe Germanistische Linguistik 5).
- Maas, Utz + Wunderlich, Dieter: Pragmatik und sprachliches Handeln; Frankfurt/Main 1972.
- Pilz, Klaus Dieter: Phraseologie. Redensartenforschung; Stuttgart 1981 (=Sammlung Metzler Bd. 198).
- Pilz, Klaus Dieter: Phraseologie. Versuch einer interdisziplinären Abgrenzung, Begriffsbestimmung und Systematisierung unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Gegenwartssprache, 2 Bde.; Göttingen 1978 (Diss. Bochum 1977) (=Göttinger Arbeiten zur Germanistik Nr. 239).
- Reiß, Katharina + Vermeer, Hans J.: Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie; Tübingen 1984 (=Linguistische Arbeiten 147).

- Σελλά, Ελένη: Η μετάφραση των ιδιωτισμών: θεωρία και διδακτική, Διεθνές συνέδριο, 7, 8, 9.4.1993, Κέρκυρα: «Η μετάφραση, μέσον επικοινωνίας και δημιουργίας».
- Scherer, Hans S.: Sprechen im situativen Kontext. Theorie und Praxis der Analyse spontanen Sprachgebrauchs; Diss., Tübingen 1984.
- Sialm, Ambros: Semiotik und Phraseologie. Zur Theorie fester Wortverbindungen im Russischen; Bern - Frankfurt/M. - New York - Paris 1987.
- Sick, Christine: Adverbiale Phraseologismen des Englischen (Diss.); Tübingen 1993.
- Taraman, Soheir: Kulturspezifik als Übersetzungsproblem. Phraseologismen in arabisch-deutscher Übersetzung; Diss., Heidelberg 1986.
- Τριανταφυλλίδης, Μ.: Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής), ΑΠΘ, Ινστ. Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσ/νίκη 1988.
- Vermeer, Hans J. + Witte, Heidrun: Mögen Sie Zistrosen? Scenes & channels im translatorischen Handeln; Heidelberg 1990.
- Vermeer, Hans J.: Allgemeine Sprachwissenschaft. Eine Einführung; 1. Aufl., Freiburg i.Br. (=rombach hochschul paperback band 48) 1972.
- Vermeer, Hans J.: Aufsätze zur Translationstheorie; Heidelberg 1983.
- Wilss, Wolfram: Anspielungen. Zur Manifestation von Kreativität und Routine in der Sprachverwendung. Tübingen 1989.

ZUSAMMENFASSUNG:

Parianou Anastasia, *Ιδιωτισμοί και Πολιτισμός*

Sprache ist als Teil einer Kultur faßbar; infolgedessen besteht eine enge Verbindung zwischen Sprache und Kultur, die besonders in der zwischenmenschlichen Kommunikation zum Ausdruck kommt. Der Einfluß der Kultur auf die Sprache ist von höchster Bedeutung, denn die Kultur geht Hand in Hand mit der Sprache und bestimmt diese auf ganz besondere Weise.

Die Kultur einer Sprachgemeinschaft läßt sich sehr klar mit den idioms/Phraseologismen ausdrücken, weil diese insbesondere mithilfe der Sprechakte die tiefere Beziehung des Menschen wie auch der Gesamtheit einer Sprachgemeinschaft mit seiner/ihrer Gefühlswelt Geschichte, Tradition, Mentalität, Lebensweise, Landschaft u.a. widerspiegeln.

Die Beziehung zwischen Sprache und Kultur kann anhand von außersprachlichen Determinanten in der Sprache am Beispiel von festen Lexemverbindungen, pragmatischen Idioms oder Routineformeln bzw. Sprechakten untersucht werden.

Das «Kulturspezifische» zeigt sich einerseits qualitativ in dem Kulturunterschied zwischen der Sprach- und Kulturgemeinschaft. Die Kategorie «Kulturspezifisches» ist eine Ausdrucksform der Kultur-Sprache-Beziehung. Sie steht für die «spezifisch wertende Perspektive», aus der die objektive Realität betrachtet und in der jeweiligen Sprache in verbalisierter bzw. nicht-verbalisierter Form erfaßt wird. Diese «subjektive Sehweise» ist das Resultat der Auseinandersetzung des Menschen mit unterschiedlichen Faktoren der Außenwelt wie Tradition, Mentalität u.a. Demnach ist die «subjektive» Weiterfassung in jeder Einzelsprache dem Wesen nach primär pragmatisch zu bestimmen, d.h. sie ist erst in einem kulturellen Zusammenhang zu deuten.

Translation ist u.a. ein «Informationsangebot» in sprachlicher und kultureller Hinsicht. Translation wird als interlingualer und interkultureller Transfer angesehen. Translation ist als ein über das Verbale hinausgehender kultureller Transfer aufzufassen. Daher wird von Vermeer das Postulat aufgestellt, daß die Kultur-Ebene die tiefste Ebene der Sprachbetrachtung und umgekehrt Sprache Ausdruck einer spezifischen Kultur sei oder anders ausgedrückt, als Verbalisierung von Situationsteilen und situationsbedingtem Kulturspezifischen gelte.

Bedeutend für die Behandlung der idioms/Phraseologismen ist die Kulturebene, die als Determinante bei der funktionalen Bestimmung des

Translats angesehen wird und somit eine nicht geringe Rolle für die idioms/Phraseologismen spielt. Man denke nur an die folgenden Beispiele in der deutschen Sprache und an ihre Übersetzung in jede beliebige Sprache: «Ach du meine Güte», «verdammst und zugenäht», «wohl bekomm's», «Großer Gott».